

Małgorzata Balwicka-Szczyrba*

Uniwersytet Gdański

Anna Sylwestrzak**

Uniwersytet Gdański

**INSTYTUCJA UBEZWŁASNOWOLNIENIA
W PERSPEKTYWIE UNORMOWAŃ KONSTYTUCJI RP
ORAZ KONWENCJI ONZ O PRAWACH OSÓB
NIEPEŁNOSPRAWNYCH**

Osoby doznające zaburzeń psychicznych podlegają szczególnej ochronie w polskim systemie prawnym, jak również w płaszczyźnie międzynarodowej. Dzieje się tak z uwagi na cechującą je dysfunkcję umysłu, która stawia te osoby w stosunkach społecznych na pozycji strony słabszej.

Na poziomie ustawodawstwa zwykłego instytucją, która może być zastosowana względem takich osób, jest ubezwłasnowolnienie mające, w świetle tradycyjnego założenia, chronić ich interesy. Kodeks cywilny¹ wyróżnia dwa rodzaje ubezwłasnowolnienia: całkowite i częściowe, różnicując przesłanki zastosowania każdego z nich. W ostatnich latach instytucja ta jawi się jednak jako coraz bardziej kontrowersyjna z uwagi na ewoluujący system wartości cenionych przez społeczeństwo w perspektywie krajowej, jak i europejskiej. Podnoszone są głosy o konieczności reformy, zwłaszcza dlatego że zaakcentowanie podmiotowości i równości osób niepełnosprawnych nastąpiło w aktach prawa międzynarodowego, można je także odnaleźć w unormowaniach Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej². Unormowania kodeksu cywilnego w zakresie ubezwłasnowolnienia pozostają z kolei niezmienione od czasu wejścia ich w życie w 1965 r., co sprawia, że jest uzasadniona refleksja nad kształtem przyjętych rozwiązań.

Przedmiotem rozważań zawartych w niniejszym artykule będą narastające dylematy wiążące się z utrzymywaniem instytucji ubezwłasnowolnienia zarówno w perspektywie Konstytucji RP, jak i prawa międzynarodowego.

* m.balwicka@prawo.ug.edu.pl

** annasylwestrzak@prawo.ug.edu.pl

¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2017 r., poz. 459, ze zm.) [dalej: k.c.].

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483, ze zm.) [dalej: Konstytucja RP].

I. Instytucja ubezwłasnowolnienia a unormowania Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku w dniu 13 grudnia 2006 r., podpisana przez Polskę w dniu 30 marca 2007 r., została ratyfikowana w dniu 15 czerwca 2012 r.³ Z uwagi na to, że bezpośrednio dotyczy ona sytuacji osób z zaburzeniami psychicznymi, nie można jej pominąć w toku analizy legalności i celowości instytucji ubezwłasnowolnienia w Polsce. Kontrowersje powstają już w toku analizy polskiej wersji tłumaczenia nazwy tej Konwencji – mianowicie, w wersji angielskiej nazwa ta brzmi: *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, a zatem tłumaczenie nie odzwierciedla ściśle jej treści i to w zakresie tak istotnego elementu, jak określenie podmiotów, których ten akt dotyczy. Osoba niepełnosprawna to tylko na pozór pojęcie identyczne z pojęciem „osoba z niepełnosprawnością”, bowiem analiza semantyczna obu określeń prowadzi do wniosku, że pierwsze z nich definiuje podmiot poprzez niepełnosprawność, podczas gdy drugie umiejscawia niepełnosprawność jako jedną z cech osoby. Określenie „osoba niepełnosprawna” pojawia się następnie w treści polskiej wersji unormowań konwencyjnych, podczas gdy pożądane byłoby posługiwanie się właściwszym określeniem zawierającym spójnik „z”, będące wyrazem podmiotowego i wielowymiarowego podejścia do każdej osoby ludzkiej⁴.

Szczególną uwagę należy zwrócić na treść art. 12 Konwencji ONZ, który w ust. 2 stanowi: „Państwa Strony uznają, że osoby niepełnosprawne mają zdolność prawną, na zasadzie równości z innymi osobami, we wszystkich aspektach życia”. Użyte w tym przepisie pojęcie *legal capacity* w polskim przekładzie zostało sformułowane, według dosłownego tłumaczenia, jako „zdolność prawna”, co w doktrynie spotkało się z uzasadnioną krytyką. Wywodzi się bowiem, że określenie to, biorąc pod uwagę pełną treść art. 12 Konwencji ONZ, odnosi się nie tylko do płaszczyzny statycznej podmiotowości, obejmującej przysługiwanie praw, lecz także płaszczyzny dynamicznej – skoro w dalszej części przepisu mowa jest o korzystaniu ze zdolności prawnej. Zamysł tkwiący u podstaw unormowań Konwencji ONZ lepiej odzwierciedlałoby więc określenie „zdolność w sferze prawa” obejmujące zarówno zdolność prawną, jak i zdolność do czynności prawnych⁵.

³ Dz. U. z 2012 r., poz. 1169 [dalej: Konwencja ONZ].

⁴ Tak trafnie M. Zima-Parjaszewska, *Artykuł 12 Konwencji ONZ o prawach osób z niepełnosprawnościami a ubezwłasnowolnienie w Polsce* [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, red. D. Pudzianowska, Warszawa 2014, s. 142–143.

⁵ Zob. A. Błaszczak, *Zastrzeżenia i oświadczenia interpretacyjne Polski do Konwencji o prawach osób z niepełnosprawnościami* [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną...*, s. 35; S. Gurbai, *Ograniczanie czy respektowanie zdolności do czynności prawnych osób dorosłych z niepełnosprawnościami?* [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną...*, s. 68–69.

Artykuł 12 ust. 4 Konwencji ONZ wymienia warunki, jakim powinny odpowiadać środki związane z korzystaniem ze zdolności prawnej. Otóż mają one respektować prawa, wolę i preferencje osoby, mają być wolne od konfliktu interesów i bezprawnych nacisków, muszą być proporcjonalne i dostosowane do sytuacji danej osoby, powinny być stosowane przez możliwie najkrótszy czas i muszą podlegać regularnemu przeglądowi przez właściwe niezależne i bezstronne władze lub organ sądowy.

Bez wątpienia polska instytucja ubezwłasnowolnienia nie spełnia powyższych wymogów, choćby dlatego, że z uwagi na nieelastyczną formułę dwóch postaci ubezwłasnowolnienia nie jest dostosowana do sytuacji danej osoby (o czym szerzej w dalszej części wywodów), jak również dlatego, że zakres opieki nie uwzględnia aktywizacji osoby ubezwłasnowolnionej⁶. Przyjęcie przez Polskę Konwencji ONZ w całości unormowań spowodowałoby, że instytucja ubezwłasnowolnienia nie mogłaby się ostać, podczas gdy wola ówczesnych władz Polski była inna. Wobec tego, w momencie ratyfikacji, Polska złożyła oświadczenie interpretacyjne do art. 12 Konwencji ONZ, mające dopuścić stosowanie instytucji ubezwłasnowolnienia, o następującej treści: „Rzeczpospolita Polska oświadcza, że interpretuje art. 12 Konwencji w sposób zezwalający na stosowanie ubezwłasnowolnienia, w okolicznościach i w sposób określony w prawie wewnętrznym, jako środka, o którym mowa w art. 12 ust. 4, w sytuacji, gdy wskutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego lub innego rodzaju zaburzeń psychicznych osoba nie jest w stanie kierować swoim postępowaniem”.

W literaturze oświadczenie interpretacyjne spotkało się ze zróżnicowaną oceną; warto odnotować zwłaszcza głosy krytyczne wskazujące, że oświadczenie to stanowi w istocie niedopuszczalne zastrzeżenie, albowiem pozostaje w sprzeczności z celem Konwencji ONZ, którym jest równe i pełne korzystanie przez osoby z niepełnosprawnościami ze wszystkich praw człowieka⁷. Oświadczenie narusza zatem art. 46 ust. 1 Konwencji ONZ, który wyklucza wnoszenie zastrzeżeń do Konwencji niezgodnych z jej celem, jak również godzi w art. 19 lit. c konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów⁸. Ponadto, biorąc pod uwagę treść oświadczenia interpretacyjnego, należy zauważyć, że obejmuje ono tylko ubezwłasnowolnienie całkowite, skoro dopuszcza stosowanie ubezwłasnowolnienia wobec osoby niebędącej w stanie kierować swoim postępowaniem, natomiast nie dotyczy ubezwłasnowolnienia częściowego, którego przesłanką jest potrzeba udzielania pomocy osobie doznającej zaburzeń psychicznych przy prowadzeniu jej spraw. Może zatem powstać wątpliwość, czy wobec tego ubezwłasnowolnienie części-

⁶ O funkcjonowaniu opieki w praktyce zob. I. Kleniewska, *Praktyka sądowa w zakresie ustanawiania i nadzorowania opieki dla osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie* [w:] *Prawo w działaniu*, red. E. Holewińska-Łapińska, Warszawa 2008, s. 104–118.

⁷ S. Gurbai, *Ograniczanie...*, s. 71, przyp. 11; M. Szwed, *Likwidacja konstrukcji ubezwłasnowolnienia w Gruzji po wyroku Sądu Konstytucyjnego z 8 października 2014 r.*, „Przegląd Legislacyjny” 2017, nr 1, s. 66–67.

⁸ M. Zima-Parjaszewska, *Artykuł 12 Konwencji ONZ...*, s. 148.

we pozostaje w niedopuszczalnej sprzeczności z obowiązującymi w Polsce unormowaniami Konwencji ONZ. Problematyka ta może być jednak w tym miejscu jedynie zasygnalizowana.

II. Wolności i prawa osoby ubezwłasnowolnionej w świetle unormowań Konstytucji RP

Krąg osób doznających zaburzeń psychicznych charakteryzuje się tak zróżnicowanymi poziomami dysfunkcji, że nie sposób uznać go za jedną kategorię obejmowaną tym samym poziomem ochrony. Stąd zrozumiałe, że przepisy Konstytucji RP pośród kategorii podmiotów objętych szczególną ochroną nie wymieniają wyraźnie takiej grupy. Osoby cierpiące na zaburzenia psychiczne korzystają więc z praw i wolności człowieka w tym samym zakresie, jak inne podmioty, chyba że stopień zaburzeń pozwala na zakwalifikowanie ich jako osoby niepełnosprawne psychicznie. W takim przypadku ochronę zapewniają im dodatkowo unormowania dotyczące osób niepełnosprawnych. Osoby ubezwłasnowolnione stanowią pośród nich niewyodrębnioną konstytucyjnie grupę, korzystającą z tej ochrony.

Konstytucja nie zawiera samodzielnej definicji instytucji ubezwłasnowolnienia, jednakże operuje pojęciem ubezwłasnowolnienia w art. 62 ust. 2, stanowiąc, że osobom ubezwłasnowolnionym nie przysługuje prawo udziału w referendum oraz prawo wybierania. W doktrynie sporne jest znaczenie pojęcia ubezwłasnowolnienia w Konstytucji. Na uwypuklenie zasługuje zwłaszcza stanowisko, zgodnie z którym pojęcia ubezwłasnowolnienia w Konstytucji RP nie należy zrównywać z instytucją cywilnoprawną, ponieważ przybiera szersze od cywilistycznego znaczenie⁹. Dla analizy cywilistycznej instytucji ubezwłasnowolnienia płynie stąd fundamentalny wniosek, że art. 62 ust. 2 Konstytucji RP nie można odczytywać jako gwarancji istnienia instytucji ubezwłasnowolnienia na poziomie ustawowym. Możliwe byłoby więc przeprowadzenie nawet takich reform w zakresie ubezwłasnowolnienia, w których wyniku normy konstytucyjne nadal będą obowiązywały, lecz staną się puste, tzn. nie będą miały zastosowania do nikogo¹⁰.

Przechodząc do przeglądu poszczególnych praw i wolności w aspekcie sytuacji osób doznających zaburzeń psychicznych, należy podkreślić, że podstawą konstytucyjnego katalogu praw i wolności jednostki jest godność człowieka w aspekcie ontologicznym (art. 30 Konstytucji RP), która odgrywa rolę podstawowej zasady prawa, będącej jednocześnie postulatem systemu prawa¹¹. Pojęcie to, nieobjęte definicją legalną, funkcjonuje jako wartość uniwersalna, kategoria

⁹ Szerzej o tym R. Rybski, *Konstytucyjny status osób ubezwłasnowolnionych*, Warszawa 2015, s. 127–128, 146–155.

¹⁰ Tamże, s. 115, 130.

¹¹ J. Krukowski [w:] *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 1997, s. 40–41.

kulturowa¹². Obowiązek poszanowania i ochrony godności został nałożony na władze publiczne państwa, natomiast zakaz naruszania godności ma charakter bezwzględny i dotyczy wszystkich¹³ – oznacza on zakaz poddawania człowieka takim sytuacjom czy traktowaniu, np. dyskryminacjom czy prześladowaniom, które mogłyby przekreślić jego godność¹⁴. Jej niezbywalność oznacza, że niemożliwe byłoby pozbawienie człowieka godności, jej ograniczenie lub czasowe zawieszenie nawet w sytuacjach nadzwyczajnych. Godności człowieka nie umniejszają zatem dolegliwości psychiczne, których doznaje, i w doktrynie trafnie zauważono, że godność posiada także osoba ubezwłasnowolniona całkowicie¹⁵. Cecha ta przysługuje bowiem każdemu człowiekowi w jednakowym stopniu, nie podlega różnicowaniu ani stopniowaniu.

Z godnością w najogólniejszym znaczeniu należy powiązać unormowaną w art. 47 Konstytucji RP ochronę czci i dobrego imienia. Pojęcie czci bywa tłumaczone w doktrynie prawa konstytucyjnego nieco wężiej niż w nauce prawa cywilnego (co zostanie wyjaśnione dalej)¹⁶ i oznacza wewnętrzne przekonanie jednostki o jej wartości w społeczeństwie i należnym jej w związku z tym szacunku, dobre imię z kolei, podobnie jak u cywilistów, rozumiane jest jako dbałość jednostki o dobrą opinię o niej wśród innych członków społeczeństwa¹⁷.

Wartością chronioną konstytucyjnie jest wolność człowieka (art. 31 ust. 1 Konstytucji RP) i jej egzemplifikacja w postaci wolności wyboru miejsca zamieszkania i pobytu (art. 52 ust. 1 Konstytucji RP), która jednak może podlegać ograniczeniom określonym w ustawie (art. 52 ust. 3 Konstytucji RP). Jako przykład takiego ograniczenia może posłużyć sytuacja osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie, która traci możliwość samodzielnego wpływu w tym zakresie, albowiem w myśl art. 27 k.c. jej miejscem zamieszkania, jako osoby pozostającej pod opieką, jest miejsce zamieszkania opiekuna (tzw. pochodne lub ustawowe miejsce zamieszkania – *domicilium necessarium*)¹⁸.

Istotne znaczenie, z punktu widzenia sytuacji osób doznających zaburzeń psychicznych, ma wyrażona w art. 32 Konstytucji RP zasada równości wobec prawa, a zwłaszcza jej dookreślenie w postaci zakazu dyskryminacji w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyny. Wynika stąd, że podmioty posiadające w równym stopniu daną cechę relewantną powinny być traktowane równo, z czym wiąże się konieczność akceptacji me-

¹² Tamże, s. 38.

¹³ P. Tuleja, *Stosowanie Konstytucji RP w świetle zasady jej nadrzędności (wybrane problemy)*, Zakamycze 2003 r., s. 124.

¹⁴ L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa, 2017 r., s. 111.

¹⁵ M. Chmaj [w:] *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Chmaj, Warszawa 2016, s. 42.

¹⁶ Różnice usprawiedliwia tzw. autonomiczny charakter pojęć konstytucyjnych. Na ten temat zob. np. wyrok TK z dnia 14 marca 2000 r., P 5/99, OTK, 2000, nr 2, poz. 60.

¹⁷ B. Banaszak, *Konstytucja RP. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 296.

¹⁸ Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2011, s. 147–148.

chanizmu odwrotnego: różni adresaci norm mogą być traktowani w odmienny sposób¹⁹. Mechanizm równościowy nie może jednak działać bezwzględnie, gdyż mógłby stać się zaprzeczeniem sprawiedliwości i dlatego zasadę równości trzeba w sposób szczególny powiązać z zasadą sprawiedliwości. Chodzi o to, że istniejące w społeczeństwie faktyczne nierówności mogą niekiedy usprawiedliwiać wprowadzania przywilejów dla grup o słabszej pozycji społecznej (jak np. osób niepełnosprawnych psychicznie), w celu wyrównania istniejących nierówności²⁰. Dyskryminacja występuje, gdy dochodzi do zróżnicowania podmiotów ze względu na cechę osobistą²¹. Konstytucja w art. 32 ust. 2 zakazuje dyskryminacji z jakiegokolwiek przyczyny, a więc także z powodu niepełnosprawności psychicznej. W literaturze trafnie podniesiono, że oparcie klasyfikacji adresatów norm na tego rodzaju kryterium rodzi domniemanie niekonstytucyjności takiego unormowania. Dochodzi wtedy do odwrócenia podstawowego porządku domniemań w ten sposób, że unormowanie nie korzysta z domniemania konstytucyjności i dlatego na ustawodawcy spoczywa wówczas obowiązek wykazania, że unormowanie nie narusza konstytucji²².

W związku z uwypukleniem w Konstytucji RP godności, wolności i równości, jako przewodnich zasad wyznaczających status jednostki, jak również w związku z konstytucyjnym określeniem w art. 31 ust. 3 przesłanek dopuszczalności ograniczenia korzystania z konstytucyjnych wolności i praw, podniesiono w doktrynie wątpliwość, czy instytucja ubezwłasnowolnienia, biorąc pod uwagę jej daleko idące skutki w sferze wymienionych dóbr, spełnia test przydatności, konieczności i proporcjonalności, niezbędny do uznania jej legalności. Dokonując oceny w tym zakresie, trzeba jednak mieć na uwadze, że ustawodawca dysponuje pewnym marginesem swobody wynikającym z założenia, że wprowadzane środki nie muszą być optymalne; nie jest bowiem zawsze osiągalne stworzenie instytucji idealnych. W literaturze zauważa się, że Trybunał Konstytucyjny, kontrolując ich konstytucyjność, nie bada, czy założonego przez ustawodawcę celu nie można by osiągnąć za pomocą innych środków (ponieważ wkroczyłyby wówczas w kompetencję ustawodawcy), a jedynie bada, czy zakres swobody regulacyjnej nie został przekroczony na tyle drastycznie, że naruszenie klauzul konstytucyj-

¹⁹ Zob. R. Balicki [w:] *Wolności i prawa jednostki w Konstytucji RP*, t. 1, *Idee i zasady przewodnie konstytucyjnej regulacji wolności i praw jednostki w RP*, red. M. Jabłoński, Warszawa 2010, s. 413–414; A. Kulig [w:] *Prawo konstytucyjne RP*, red. P. Sarnecki, Warszawa 2014, s. 157.

²⁰ O tzw. dyskryminacji pozytywnej zob. orzeczenie TK z dnia 29 września 1997 r., K 15/97; zob. też M. Piechowiak [w:] *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 1997, s. 22–24.

²¹ L. Garlicki, M. Zubik [w:] *Konstytucja RP*, t. 2: *Komentarz. Art. 30–86*, red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016, s. 126–127.

²² Tamże, s. 130–132.

nych stało się ewidentne²³. Czy tego rodzaju naruszenie ma miejsce w przypadku instytucji ubezwłasnowolnienia – zdania w doktrynie są podzielone²⁴.

Pośród wolności i praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych, szczególnego znaczenia z punktu widzenia osób niepełnosprawnych psychicznie nabierają unormowania zawarte w art. 67–69 Konstytucji RP. Choroba lub inwalidztwo powodują niezdolność do pracy, są bowiem podstawą prawa do zabezpieczenia społecznego (art. 67 Konstytucji RP), a niepełnosprawność zobowiązuje władze publiczne do zapewnienia szczególnej opieki zdrowotnej (art. 68 ust. 3 Konstytucji RP). W myśl art. 69 Konstytucji z kolei władze publiczne udzielają osobom niepełnosprawnym, zgodnie z ustawą, pomocy w zabezpieczaniu egzystencji, przysposobieniu do pracy oraz komunikacji społecznej. Przepis ten nie przybiera formuły prawa podmiotowego, a konkretne prawa przysługujące osobom niepełnosprawnym wynikają dopiero z ustaw²⁵. Jego wpływ na sytuację osób z niepełnosprawnością może objawić się jednak w toku stosowania unormowań ustawowych dotyczących tych osób, dlatego że umiejscowione w Konstytucji RP zasady stanowią podstawę do konstruowania dyrektyw interpretacyjnych na poziomie wykładni systemowej ustaw, pozwalając m.in. na wybór między konkurencyjnymi znaczeniami przepisu²⁶, a ustanawiając aksjologię systemu – dają podstawę wykładni funkcjonalnej²⁷. Na tej podstawie można byłoby dążyć do jak najkorzystniejszej dla osób z niepełnosprawnością wykładni norm.

III. Gwarancje konstytucyjnych praw i wolności osobistych osób niepełnosprawnych psychicznie w unormowaniach kodeksu cywilnego

Wskazanie w Konstytucji RP przez ustrojodawcę, że pewne wolności i prawa podlegają ochronie, stanowi nakaz skierowany do ustawodawcy stworzenia w tym obszarze odpowiednich gwarancji na płaszczyźnie ustawowej. Szereg konstytucyjnych wartości doznaje ochrony na gruncie prawa cywilnego; warto również podkreślić, że większość cieszących się uznaniem w doktrynie zasad tej gałęzi prawa wywodzi się z unormowanych w Konstytucji RP praw i wolności

²³ Zob. wyrok TK z dnia 26 listopada 1997 r., U 6/96, OTK 1997, nr 5–6, poz. 66, s. 499–500; wyrok TK z dnia 31 marca 1998 r., K 24/97, OTK 1998, nr 1, poz. 6, s. 96.

²⁴ Zdecydowanie przeciw instytucji ubezwłasnowolnienia M. Zima-Parjaszewska, *Artykuł 12 Konwencji ONZ...*, s. 136–142; ostrożnie – K. Zaradkiewicz, *Ubezwłasnowolnienie – perspektywa konstytucyjna a instytucja prawa cywilnego* [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, red. D. Pudzianowska, Warszawa 2014, s. 196, 201; pogląd o niesprzeczności ubezwłasnowolnienia z Konstytucją RP z kolei prezentuje T. Pajor, *Ochrona osób niepełnosprawnych a ubezwłasnowolnienie* [w:] *Studium nad potrzebą ratyfikacji przez Rzeczpospolitą Polską Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych*, red. K. Kurowski, Łódź 2010, s. 84 i nn.

²⁵ S. Bułajewski [w:] *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji RP*, red. M. Chmaj, Warszawa 2016, s. 206–208.

²⁶ L. Morawski, *Zasady wykładni prawa*, Toruń 2014, s. 128.

²⁷ M. Safjan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, Warszawa 2007, s. 270.

osobistych. Warto wymienić zwłaszcza zasadę uznania i ochrony osobowości każdego człowieka w równej mierze, zwaną także zasadą ochrony osoby ludzkiej, zasadę autonomii woli i wyodrębnianą w jej zakresie, nieco węższą zasadę swobody umów²⁸.

Mając na uwadze ochronę osób z zaburzeniami psychicznymi trzeba zaakcentować znaczenie otwartego katalogu dóbr osobistych (art. 23 k.c.) i odpowiadającą im konstrukcję praw osobistych skutecznych *erga omnes*, wraz ze środkami ich ochrony (art. 24 k.c.). Pośród kodeksowych dóbr osobistych, z uwagi na bezpośrednie nawiązanie do Konstytucji RP, trzeba szczególnie zaakcentować cześć, rozumianą w doktrynie jako dobro osobiste przejawiające się w dwóch aspektach: zewnętrznym – jako dobre imię człowieka, oraz wewnętrznym – jako godność człowieka oznaczającą sferę przeżyć odnoszących się do własnej wartości²⁹. Doktryna cywilistyczna przypisuje więc nieco inny zakres znaczeniowy pojęciom czci i godności niż Konstytucja, należy jednak podkreślić, że różnica dotyczy jedynie nomenklatury, a nie zakresu ochrony wymienionych dóbr; niezależnie bowiem od nazwy przyjmowanej dla sfery wewnętrznej i zewnętrznej, podlegają one ochronie jako dobra osobiste.

W tej płaszczyźnie instytucja ubezwłasnowolnienia może rodzić dla człowieka negatywne konsekwencje wynikające nie tylko z własnego, obniżonego poczucia własnej wartości, lecz także z sygnałów płynących od otoczenia, które często wyklucza taką osobę z życia towarzyskiego i rodzinnego, piętnując etykietką „wariata”, mniej lub bardziej dotkliwie okazywaną³⁰ – w odbiorze społecznym ubezwłasnowolnienie ma bowiem charakter stygmatyzujący. W tej pierwszej płaszczyźnie – poczucia osobistej degradacji na skutek zastosowania ubezwłasnowolnienia orzeczonego zgodnie z obowiązującym prawem – prawo cywilne *remedium* nie przewiduje³¹. Ingerencja w dobra osobiste, będąca skutkiem orzeczenia ubezwłasnowolnienia, związana z prawidłowym wykonywaniem obowiązków opiekuna bądź kuratora, jest traktowana jako niespełniająca kryterium bezprawności, a zatem nieaktywująca środków ochrony³². Roszczenia przewidziane w kodeksie cywilnym w sferze ochrony dóbr osobistych służą osobie ubezwłasnowolnionej ochronie przed nagannymi zachowaniami kogokolwiek, kto godzi w jej godność lub dobre imię (np. w drodze zniewag czy ośmieszania)

²⁸ Zob. M. Safjan [w:] *System...*, s. 277 i nn. i Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, s. 17–18; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1996, s. 28–29. Magdalena Wilejczyk jest natomiast zdania, że legitymizacja zasad prawa cywilnego powinna następować w obrębie tej gałęzi, a nie „na zewnątrz”, zob. M. Wilejczyk, *Zagadnienia etyczne części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 2014, s. 95.

²⁹ Zob. np. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, s. 160–161.

³⁰ Zauważył to TK w wyroku z dnia 6 listopada 2007 r., U 8/05, OTK-A 2007, nr 10, poz. 121.

³¹ Na podstawie art. 559 § 3 k.p.c. ubezwłasnowolnionemu przysługuje jednak legitymacja czynna do złożenia wniosku o uchylenie lub zmianę ubezwłasnowolnienia; zob. też L. Kociucki, *Zdolność do czynności prawnych osób dorosłych i jej ograniczenia*, Warszawa 2011, s. 238–242.

³² O działaniu zgodnie z prawem jako okoliczności wyłączającej bezprawności naruszenia dobra osobistego zob. np. I. Lewandowska-Malec, *Dobra osobiste*, Warszawa 2017, s. 116 i nn.

w związku z jej stanem psychicznym czy zastosowanym wobec niej środkiem prawnym. W przypadku ubezwłasnowolnienia całkowitego, ochrona jest realizowana za pośrednictwem przedstawiciela ustawowego – opiekuna. Gdyby jednak naruszyicielem dóbr osobistych był opiekun bądź kurator – późniejsza realizacja roszczeń majątkowych osoby ubezwłasnowolnionej staje się możliwa dzięki zawieszeniu biegu przedawnienia na podstawie art. 121 pkt 2 k.c.³³

Orzeczenie ubezwłasnowolnienia ogranicza w istotny sposób korzystanie z dóbr osobistych, zwłaszcza wolności, prywatności, a nawet tajemnicy korespondencji. Znajduje to odzwierciedlenie w sferze ochrony dóbr osobistych zarówno w relacji między ubezwłasnowolnionym a opiekunem lub kuratorem, jak i w relacji z innymi osobami. Ubezwłasnowolniony, zwłaszcza w razie ubezwłasnowolnienia całkowitego, traci bowiem niemal zupełnie samodzielność w sferze prawnej i zostaje poddany ingerencjom opiekuna, wkraczającego legalnie, bo zgodnie ze swymi obowiązkami, w sferę jego integralności, a kontakty pomiędzy osobą z niepełnosprawnością psychiczną, a osobami trzecimi, zostają często zamienione na kontakty tych osób z przedstawicielem ustawowym.

Zapewnieniu ochrony osób z niepełnosprawnością psychiczną służą w kodeksie cywilnym nadto inne liczne instytucje, przykładowo: nieważność czynności prawnej dokonanej w stanie braku świadomości lub swobody (art. 82 k.c.), ochrona przed wyzyskiem (art. 388 k.c.), zwolnienie osoby niepoczytalnej od odpowiedzialności deliktowej na zasadzie winy (art. 425 § 1 k.c.) i jej tylko subsidiarna odpowiedzialność na zasadzie słuszności (art. 428 k.c.), jednak mogą być one w tym miejscu jedynie wzmiankowane.

IV. Ubezwłasnowolnienie w świetle regulacji kodeksu cywilnego i kodeksu postępowania cywilnego

Ubezwłasnowolnienie jest instytucją uregulowaną w kodeksie cywilnym, przy czym ustawodawca wyróżnił dwa rodzaje ubezwłasnowolnienia: całkowite (art. 13 k.c.) i częściowe (16 k.c.). Polski system prawny nie zna ubezwłasnowolnienia do pewnej kategorii spraw³⁴.

Postępowanie o ubezwłasnowolnienie jest uregulowane w art. 544 i nast. k.p.c.³⁵ Zgodnie z jego § 1 sprawy o ubezwłasnowolnienie należą do właściwości sądów okręgowych, które rozpoznają je w składzie trzech sędziów zawodowych, w trybie nieprocesowym. Orzeczenie o ubezwłasnowolnieniu ma

³³ Roszczenia niemajątkowe z zakresu ochrony dóbr osobistych z kolei, zgodnie z ogólnymi zasadami, nie ulegają przedawnieniu.

³⁴ Zwraca na to uwagę M. Tomaszewska, *Charakter prawny decyzji o ubezwłasnowolnieniu w sądowym stosowaniu prawa*, Toruń 2008, s. 179.

³⁵ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2018 r., poz. 155) [dalej: k.p.c.]. Na temat postępowania w sprawach o ubezwłasnowolnienie zob. m.in. A. Górski, J. P. Górski, *Zmiany w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie*, „Przegląd Sądowy” 2007, nr 11–12, s. 15 i nn.

charakter konstytutywny, wywołuje skutki *ex nunc*. Wnioskodawcami, w świetle art. 545 k.p.c., mogą być: małżonek osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie; jej krewni w linii prostej oraz rodzeństwo; jej przedstawiciel ustawowy. W najnowszym orzecznictwie wyrażono trafny pogląd, iż wniosek o ubezwłasnowolnienie może złożyć także osoba, która ma być ubezwłasnowolniona³⁶, choć zapatrywanie to było wcześniej kwestionowane³⁷. Niewątpliwie może się zdarzyć, że zabraknie podmiotów uprawnionych do wystąpienia ze stosownym wnioskiem, stąd jest zasadne przyznanie legitymacji samemu ubezwłasnowolnianemu (tzw. samoubezwłasnowolnienie). Warto także zwrócić uwagę, że po dokonanej w 2007 r.³⁸ nowelizacji dodano art. 559 § 2 k.p.c., który przesądza, iż ubezwłasnowolniony może wystąpić także z wnioskiem o uchylenie albo zmianę ubezwłasnowolnienia.

Zgodnie z art. 13 k.c. ubezwłasnowolnienie całkowite może zostać orzeczone wobec osoby, która ukończyła lat 13 i która to osoba wskutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii, nie jest w stanie kierować swym postępowaniem. Można więc wyróżnić dwie przesłanki prowadzące do ubezwłasnowolnienia całkowitego: przesłankę wieku (ukończone lat 13) oraz przesłankę niemożności kierowania swym postępowaniem, co wywołane zostało wskutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, jak w szczególności pijaństwa³⁹ i narkomanii⁴⁰.

Należy zauważyć, że sformułowanie powyższych przesłanek jest archaiczne, nieprzystające do obecnej nomenklatury stosowanej w medycynie i psychiatrii. Pojęcia, którymi posługuje się ustawodawca, wymagają korekty, co należy uzasadniać zwłaszcza tym, że przesłanki całkowitego ubezwłasnowolnienia mają przede wszystkim podłoże medyczne⁴¹. W miejsce terminu „choroba psychiczna” należałoby używać określenia „zaburzenia psychiczne” (zbędne jest więc wyróżnienie w k.c. choroby psychicznej jako przykładu zaburzeń psychicznych). W miejsce terminu „pijaństwo” właściwe byłoby określenie „choroba alkoholo-

³⁶ Tak uchwała SN z dnia 28 września 2016 r., III CZP 38/16, LEX nr 2113365.

³⁷ Przeciwnie stanowisko wyrażono m.in. w uchwała SN z dnia 14 października 2004 r., LEX nr 125609.

³⁸ Ustawa o zmianie ustawy kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw z dnia 9 maja 2007 r. (Dz. U. Nr 121, poz. 831). Wskazana nowelizacja wzmocniła gwarancje procesowe osoby ubezwłasnowolnianej.

³⁹ Ze sformułowania art. 16 § 1 k.c. wynika, że podstawę ubezwłasnowolnienia całkowitego lub częściowego nie może stanowić pijaństwo w ogóle, ale pijaństwo mające charakter zaburzeń psychicznych – postanowienie SN z dnia 18 maja 1972 r., II CR 138/72, LEX nr 1436.

⁴⁰ Wskazuje się, iż narkomania, stanowiąca w rozumieniu art. 13 § 1 k.c. i art. 16 § 1 k.c. jedną z postaci schorzeń psychicznych, może stanowić podstawę ubezwłasnowolnienia osoby nią dotkniętej także wtedy, gdy osoba ta popadła w narkomanię na skutek stosowania leków zawierających narkotyki – tak postanowienie SN z dnia 14 stycznia 1983 r., I CR 480/82, OSNC 1983/10/158.

⁴¹ Tak postanowienie SN z dnia 22 stycznia 2009 r., II PK 242/08, LEX nr 736730.

wa”, a „narkomania” powinna zostać zastąpiona „uzależnieniem od środków psychoaktywnych”⁴².

Wskazane w art. 13 k.c. przyczyny zaburzeń psychicznych mają charakter jedynie przykładowy. Zaburzenia psychiczne, do którego nawiązuje art. 13 k.c., mogą być wywołane także z innych przyczyn, m.in. w związku z demencją starczą. Inne z kolei mankamenty postępowania danej osoby, niewynikające jednak z zaburzeń psychicznych jej dotyczących, nie mogą być podstawą ubezwłasnowolnienia. Przykładowo w świetle przepisów art. 13 § 1 i art. 16 § 1 k.c. podstawą ubezwłasnowolnienia nie może być zarzut marnotrawstwa, o ile nie łączy się on z chorobą psychiczną, niedorozwojem umysłowym albo innego rodzaju zaburzeniami psychicznymi⁴³. W orzecznictwie pojawiło się jednak stanowisko, że prowadzenie hulaszczego trybu życia i trwonienie majątku przez osobę fizyczną może być przejawem występującej u takiej osoby choroby psychicznej⁴⁴. Podkreśla się także, iż podstawą do ubezwłasnowolnienia może stać się jedynie choroba psychiczna, a nie jakkolwiek choroba⁴⁵. Nadto, że istnienie choroby psychicznej lub innej wskazanej w art. 13 § 1 k.c. przyczyny nie jest przesłanką wystarczającą do orzeczenia ubezwłasnowolnienia całkowitego. Musi jej jeszcze towarzyszyć powiązana z tymi przyczynami niemożność kierowania swoim postępowaniem przez osobę fizyczną⁴⁶. Przez pojęcie „niemożność” rozumie się brak świadomego kontaktu z otoczeniem oraz brak możliwości intelektualnej oceny swojego zachowania i wywołanych w nim następstw⁴⁷.

Skutki orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu całkowitym są daleko idące. Osoba ubezwłasnowolniona nie ma zdolności do czynności prawnych, a co za tym idzie, nie może skutecznie uczestniczyć w obrocie cywilnoprawnym. W świetle art. 14 k.c. czynność prawna dokonana przez osobę, która nie ma zdolności do czynności prawnych, jest nieważna. Jedynie wyjątkowo, gdy osoba niezdolna do czynności prawnych zawarła umowę należącą do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego, umowa taka staje się ważna z chwilą jej wykonania, chyba że pociąga za sobą rażące pokrzywdzenie osoby niezdolnej do czynności prawnych. Skutki ubezwłasnowolnienia całkowitego są uregulowane także w innych niż kodeks cywilny ustawach. W szczególności daleko idącą konsekwencją jest brak możliwości zawarcia małżeństwa przez osobę ubezwłasnowolnioną całkowicie (art. 11 § 1 k.r.o.)⁴⁸, czy też powstanie *ex*

⁴² Por. M. Zima-Parjaszewska, *Artykuł 12 Konwencji ONZ...*, s. 130.

⁴³ Postanowienie SN z dnia 14 marca 1977 r., II CR 58/78, LEX nr 7919.

⁴⁴ Zob. w wyroku SN z 5 lutego 1965 r., I CR 356/64, LEX nr 291.

⁴⁵ Przykładowo, proces miazdżycowy rozwinięty w stopniu odpowiednim do wieku nie może być uważany za chorobę psychiczną w rozumieniu art. 13 i 16 k.c. – postanowienie SN z dnia 25 listopada 1976 r., II CR 471/76, LEX nr 7881.

⁴⁶ Por. m.in. postanowienie SN dnia 19.08.1971 r., I CR 297/71, OSNC 1972/3/53.

⁴⁷ Tak m.in. postanowienie SN z dnia 06.09.2017 r., I CSK 331/17, LEX nr 2382434.

⁴⁸ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn.: Dz. U. z 2017 r., poz. 682, ze zm.) [dalej: k.r.o.].

lege pomiędzy tą osobą a małżonkiem rozdzielności majątkowej (art. 53 § 1 k.r.o.), w przypadku gdy osoba ubezwłasnowolniona pozostaje w związku małżeńskim. Dla ubezwłasnowolnionego całkowicie ustanawia się opiekę, chyba że pozostaje on jeszcze pod władzą rodzicielską (art. 13 § 2 k.c.).

Zgodnie z art. 16 k.c. osoba pełnoletnia może być ubezwłasnowolniona częściowo z powodu choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii, jeżeli stan tej osoby nie uzasadnia ubezwłasnowolnienia całkowitego, lecz potrzebna jest pomoc do prowadzenia jej spraw. Przesłanki ubezwłasnowolnienia częściowego są podobne do ubezwłasnowolnienia całkowitego, lecz nie tożsame. Różnica dotyczy już pierwszej z przesłanek tj. przesłanki wieku, albowiem ubezwłasnowolniona może zostać jedynie osoba pełnoletnia⁴⁹. Ponadto przesłankę drugą stanowi potrzeba pomocy w prowadzeniu spraw, wywołana chorobą psychiczną, niedorozwojem umysłowym, albo innego rodzaju zaburzeniami, jeżeli stan osoby nie uzasadnia ubezwłasnowolnienia całkowitego. Trafnie wskazuje Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 9 maja 1972 r.⁵⁰, iż oceniając potrzebę zapewnienia osobie chorej pomocy do prowadzenia jej spraw, biegły – a także sąd – powinien mieć na uwadze rzeczywiście istniejący zakres spraw wymagających decyzji tej osoby.

Skutki ubezwłasnowolnienia częściowego nie są tak daleko idące jak ubezwłasnowolnienia całkowitego. W świetle art. 15 k.c. osoba ubezwłasnowolniona częściowo ma ograniczoną zdolność do czynności prawnych. Zgodnie z ogólną zasadą z art. 17 k.c. z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych do ważności czynności prawnej, przez którą osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych zaciąga zobowiązanie lub rozporządza swoim prawem, potrzebna jest zgoda jej przedstawiciela ustawowego. Wyjątki wynikają nie tylko z przepisów kodeksowych (art. 20, 21 i 22 k.c.), lecz również z ustaw szczególnych. Przykładowo, w świetle art. 22 § 3 kodeksu pracy osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może bez zgody przedstawiciela ustawowego nawiązać stosunek pracy oraz dokonywać czynności prawnych, które dotyczą tego stosunku. Jeżeli jednak osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych dokonała sama jednostronnej czynności prawnej, do której ustawa wymaga zgody przedstawiciela ustawowego, czynność jest nieważna (art. 19 k.c.). Dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo ustanawia się kuratelę (art. 15 § 2 k.c.).

Z uwagi na to, że instytucja ubezwłasnowolnienia wywołuje daleko idące konsekwencje, związane z uczestnictwem danej osoby w obrocie cywilnopraw-

⁴⁹ Zgodnie z art. 10 k.c. pełnoletnim jest ten, kto ukończył lat osiemnaście. Przez zawarcie małżeństwa małoletni uzyskuje także pełnoletniość i nie traci jej w razie unieważnienia małżeństwa. Sytuacja ta dotyczy kobiet. W świetle art. 10 § 1 k.r.o. z ważnych powodów sąd opiekuńczy może zezwolić na zawarcie małżeństwa kobiecie, która ukończyła lat szesnaście, a z okoliczności wynika, że zawarcie małżeństwa będzie zgodne z dobrem założonej rodziny.

⁵⁰ Postanowienie SN z dnia 09 maja 1972 r., II CR 48/72, OSNCP 1972, nr 12, poz. 220.

nym, wymagane jest, aby jej zastosowanie nie było nadużywane. Określając cel instytucji ubezwłasnowolnienia, należy zgodzić się z mniejszościowym poglądem, że instytucja ta ma na celu ochronę nie tylko praw majątkowych danej osoby, lecz również jej praw niemajątkowych⁵¹. Służy ona również ochronie dóbr osobistych, przykładowo zdrowia, ponieważ m.in. umożliwia poddanie danej osoby leczeniu. Trudno jednak zgodzić się ze stanowiskiem, że celem ubezwłasnowolnienia jest także ochrona interesu publicznego⁵². Wydaje się bowiem, że to uwarunkowania dotyczące danej osoby fizycznej powinny mieć znaczenie przy orzekaniu o ubezwłasnowolnieniu, a nie interesy innych osób, nawet osób jej bliskich⁵³.

Wymaga również odnotowania, że sąd nie ma obowiązku ubezwłasnowolnienia osoby, nawet jeżeli zostały spełnione ustawowe jego przesłanki, co wynika z użytego przez ustawodawcę sformułowania „może”⁵⁴. Celowość ubezwłasnowolnienia powinna dlatego być brana pod uwagę przy orzekaniu przez sąd⁵⁵, a niektórzy autorzy kwalifikują celowość jako „pozasądową przesłankę ubezwłasnowolnienia”⁵⁶. Sens ubezwłasnowolnienia tkwi w ochronie osób z zaburzeniami psychicznymi przed niedogodnymi dla nich samych konsekwencjami podejmowanych przez nie działań⁵⁷. Mimo istnienia przesłanek z art. 13 § 1 k.c. sąd może oddalić żądanie ubezwłasnowolnienia, jeżeli sytuacja życiowa chorego jest ustabilizowana, ma on zapewnioną dostateczną opiekę faktyczną i nie zachodzi potrzeba podjęcia żadnych działań wymagających ustanowienia opieki prawnej, a orzeczenie ubezwłasnowolnienia mogłoby prowadzić do zakłócenia – wbrew interesom chorego – korzystnie dla niego uregulowanej sytuacji faktycznej⁵⁸.

Wydaje się dlatego, że wykorzystanie instytucji ubezwłasnowolnienia powinno mieć charakter ostateczny, tzn. że instytucja ta powinna być stosowana w przypadkach, gdy nie ma innych możliwości ochrony uzasadnionych interesów danej osoby, a wykluczenie jej z obrotu, bądź ograniczenie jej udziału w obrocie, jest konieczne.

⁵¹ Tak m.in. S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz, Księga I. Część ogólna*, red. J. Gudowski, Warszawa 2014, LEX el.

⁵² Tak A. Bładowski, A. Gola, *Ubezwłasnowolnienie. Opieka i kuratela*, Warszawa 1989, s. 14. Nieco odmiennie, że interes społeczny nie powinien mieć decydującego znaczenia przy orzekaniu o ubezwłasnowolnieniu – L. Ludwiczak, *Ubezwłasnowolnienie w polskim systemie prawnym*, Warszawa 2012, s. 29.

⁵³ Por. także postanowienie SN z dnia 8 stycznia 1966 r., II CR 412/65, LexisNexis nr 298935; postanowienie SN z dnia 29 grudnia 1983 r., I CR 377/ 83, LEX nr 8582.

⁵⁴ Zagadnienie braku obowiązku orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu po stronie sądu omawia szeroko M. Tomaszewska, *Charakter prawny...*, s. 60 i nn.

⁵⁵ L. Ludwiczak, *Ubezwłasnowolnienie...*, s. 22.

⁵⁶ Tak m.in. M. Tomaszewska, *Charakter prawny...*, s. 64.

⁵⁷ S. Kalus, *Opieka nad osobą całkowicie ubezwłasnowolnioną*, Katowice 1989, s. 52 i nn.

⁵⁸ Tak m.in. postanowienie SN z dnia 06 września 2017 r., I CSK 331/17, LEX nr 2382434.

V. Ubezważnowolnienie – trendy w ustawodawstwach obcych oraz pracach Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego

W ustawodawstwach obcych wyraźne są widoczne trendy wyrażające się w rezygnacji z instytucji ubezważnowolnienia. Wpływ na nie miały m.in. zmiany w podejściu do tej instytucji wynikające z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka⁵⁹.

Uznając naturalną zdolność człowieka do czynności prawnych ubezważnowolnienie zostało zniesione w Niemczech wraz z nowelizacją przepisów o opiece w 1992 r. Podobnie stało się w systemie prawnym austriackim i francuskim. W systemach tych sądy orzekają o braku zdolności prawnych danej osoby *ad casum*, przesądając nieważność czynności prawnej podjętej przez osobę z zaburzeniami psychicznymi⁶⁰.

Niektóre systemy prawne byłego „bloku wschodniego” (jak np. system rosyjski) utrzymały podział zdolności prawnej na trzy jej zakresy: pełną zdolność do czynności prawnych, ograniczoną zdolność do czynności prawnych oraz jej brak⁶¹. Ta ostatnia sytuacja prawna człowieka może wynikać również z orzeczenia sądu pozbawiającego tejże zdolności⁶². Jednakże należy dostrzegać tendencję do odchodzenia od ubezważnowolnienia także na tych obszarach. Przykładowo ubezważnowolnienie zniesione zostało w Gruzji, gdzie wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego zakwestionowano konstytucyjność przepisów o ubezważnowolnieniu, w tym art. 12 ust. 5, art. 58 i art. 1290, 1293g k.c., jako nazbyt daleko ingerujące w autonomię jednostki⁶³.

Doświadczenie niektórych państw obcych wskazuje na możliwość wprowadzenia skutecznych narzędzi ochrony interesów osób uczestniczących w obrocie cywilnoprawnym, uwzględniających potrzebę ochrony człowieka w obrocie cywilnoprawnym, a jednocześnie niepowodujących napiętnowania tychże osób poprzez ubezważnowolnienie bądź kwalifikację jako osoby niepełnosprawnej. W obcych porządkach prawnych można bowiem spotkać alternatywne wobec ubezważnowolnienia instytucje wsparcia dla osób tego potrzebujących. Można je podzielić na instytucje antycypacyjne (wyprzedzające wytworzenie się faktycznego wyłączenia możliwości samodzielnego uczestnictwa w obrocie cywilnoprawnym), np. instytucje pełnomocnicze w prawie niemieckim⁶⁴. Wyróżnia się także instytucje następcze związane z ingerencją sądu już po wytworzeniu

⁵⁹ Orzecznictwo ETPCz odnoszące się do instytucji ubezważnowolnienia omawia J. Greguła, *Przedstawicielstwo opiekuńcze – projekt nowej instytucji w prawie rodzinnym*, „Krakowski Przegląd Notarialny” 2016, nr 2, s. 22–23.

⁶⁰ Zob. L. Kociucki, *Zdolność...*, s. 185 i nn.

⁶¹ Tamże, s. 190.

⁶² Tamże.

⁶³ M. Szwed, *Likwidacja konstrukcji ubezważnowolnienia w Gruzji po wyroku Sądu konstytucyjnego z 8 października 2014 r.*, „Przegląd Legislacyjny” 2017, nr 1, s. 71.

⁶⁴ Zob. V. Lipp, A. Ward [w:] *The International Protection of Adults*, eds. R. Frimston, A. Ruck Keene, C. Van Overdijk, A.D. Ward, Oxford 2015, s. 380.

się stanu wyłączającego możliwość samodzielnego uczestnictwa w obrocie cywilnoprawnym. Wymaga podkreślenia, co zauważył Trybuna Konstytucyjny w wyroku z dnia 7 marca 2007 r.⁶⁵, iż systemy prawne francuskie, niemieckie, bądź austriackie, przewidują możliwość indywidualnego oznaczenia przez sąd rodzajów czynności, które osoba poddana opiece może dokonywać samodzielnie bez zgody przedstawiciela ustawowego.

Trzeba dodać, że instytucje wsparcia dla osób tego potrzebujących mogą dotyczyć zróżnicowanych płaszczyzn ich uczestnictwa w obrocie cywilnoprawnym, w tym płaszczyzny odnoszącej się do ich interesów majątkowych, jak i niemajątkowych. Warto na przykład wskazać na instytucję administratora do spraw majątkowych (tak np. instytucja administratora w prawie włoskim – *Amministratore di Sostegno*)⁶⁶ czy instytucję mentora do spraw niemajątkowych (tak jak np. instytucja mentora w prawie holenderskim)⁶⁷.

Prace nad instytucją ubezwłasnowolnienia zostały podjęte także w Polsce, w ramach prac nad projektem nowego kodeksu cywilnego, prowadzonych przez Komisję Kodyfikacyjną Prawa Cywilnego działającą przy Ministrze Sprawiedliwości, która wydała tzw. Zieloną Księgę stanowiącą projekt z uzasadnieniem księgi pierwszej kodeksu cywilnego⁶⁸. Projekt w art. 19 ustanawiał jednolitą instytucję ubezwłasnowolnienia, odpowiadającą co do przesłanek i skutków obecnej instytucji ubezwłasnowolnienia całkowitego. Rezygnacja z ubezwłasnowolnienia częściowego nie została jednak uzupełniona wprowadzeniem nowych rozwiązań skierowanych do osób cierpiących na zaburzenia psychiczne w stopniu nieuzasadniającym ubezwłasnowolnienia, co spotkało się w literaturze z krytyką⁶⁹.

Rezygnacja z instytucji ubezwłasnowolnienia stanowiła jedno z założeń projektu zmiany kodeksu cywilnego z dnia 3 grudnia 2015 r. przygotowanego przez Zespół problemowy w ramach tejże komisji⁷⁰. Projekt ten przewidywał uchylenie art. 12, art. 13, art. 15 i art. 16 k.c. oraz wprowadzenie do polskiego porządku prawnego instytucji pełnomocnictwa opiekuńczego⁷¹. Przyjęto, że jest konieczne zastąpienie instytucji ubezwłasnowolnienia rozwiązaniem, które bardziej odpowiadałoby wymaganemu przez system praw człowieka poziomowi ochrony osób niepełnosprawnych.

⁶⁵ Wyrok TK z dnia 7 marca 2007 r., K 28/05 (Dz. U. Nr 47, poz. 319).

⁶⁶ A. Ruck Keene, Ch. Montana [w:] *The International Protection...* s. 547.

⁶⁷ R. Frimstone, Ch. Engelbertink, A. Vrenngoor [w:] *The International Protection...*, s. 567.

⁶⁸ *Księga pierwsza kodeksu cywilnego. Projekt z uzasadnieniem*, Warszawa, 2009 r.

⁶⁹ M. Szeroczyńska, *Mozolna droga ku likwidacji instytucji ubezwłasnowolnienia* [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, red. D. Pudzianowska, Warszawa 2014, s. 168.

⁷⁰ Zespołem problemowym prowadzącym prace w latach 2012–2015 kierował Z. Radwański, a następnie P. Machnikowski.

⁷¹ Zob. szerzej na ten temat P. Machnikowski, *Pełnomocnictwo opiekuńcze w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w latach 2012–2015*, „Rejent” 2016, nr 5, s. 50 i nn.; J. Greguła, *Przedstawicielstwo...*, s. 17 i nn.

W Założeniach nowelizacji Kodeksu cywilnego, Kodeksu postępowania cywilnego, Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego i innych ustaw w zakresie zdolności do czynności prawnych osób z niepełnosprawnością psychiczną z dnia 22 marca 2013 r.⁷² podkreśla się, iż potrzeba zastąpienia ubezwłasnowolnienia innymi środkami wynika z wielu takich dokumentów międzynarodowych. Wymienia się zwłaszcza: rekomendację Komitetu Ministrów Rady Europy nr (99)4 z dnia 23 lutego 1999 r. w sprawie zasad dotyczących ochrony prawnej niepełnosprawnych osób dorosłych, zalecenie Komitetu Ministrów Rady Europy nr (2006)5 z dnia 5 kwietnia 2006 r. Plan działań Rady Europy w celu promocji praw i pełnego uczestnictwa osób niepełnosprawnych w społeczeństwie: podnoszenie jakości życia osób niepełnosprawnych w Europie 2006–2015. Wskazuje się także na Konwencję ONZ z dnia 13 grudnia 2006 r. o prawach osób niepełnosprawnych⁷³, a w szczególności jej art. 12. Z powyższych powodów zespół podjął próbę opracowania projektu przepisów o pełnomocnictwie udzielanym na wypadek przyszłej utraty faktycznej możliwości korzystania ze zdolności do czynności prawnych, tzw. pełnomocnictwie opiekuńczym.

Z uwagi na rozwiązanie Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego prace nad projektem zostały przerwane, jego autorzy zalecają jednak dalszą dyskusję nad przygotowywanymi zmianami prawnymi⁷⁴.

Zakończenie

Wokół ubezwłasnowolnienia toczy się coraz bardziej ożywiona dyskusja, w której toku podnoszone są wątpliwości co do dopuszczalności stosowania tej instytucji w nowoczesnym systemie prawnym. Narastają kontrowersje w przedmiocie aksjologicznego oraz jurydycznego umocowania tak znaczącej ingerencji w sferę prawną człowieka w czasach, kiedy unormowania Konstytucji RP oraz Konwencji ONZ akcentują podmiotowość i równość osób niepełnosprawnych. W konsekwencji są zgłaszane postulaty likwidacji instytucji ubezwłasnowolnienia i zastąpienia jej modelem wspomaganego podejmowania decyzji (tzw. *supported decision-making*)⁷⁵.

Wypracowanie takiego modelu, przy uwzględnieniu doświadczeń państw obcych, wymaga jeszcze szeroko zakrojonych badań ukierunkowanych na stworzenie optymalnego projektu nowelizacji kodeksu cywilnego. Ponieważ można się spodziewać, że najprawdopodobniej w takim właśnie kierunku podąży w przyszłości polski ustawodawca, podejmowanie takich badań byłoby obecnie

⁷² Założenia są dostępne są na stronie: <https://bip.ms.gov.pl>. [dostęp: 1.10.2018].

⁷³ Dz. U. z 2012 r., poz. 1169.

⁷⁴ Do dalszej dyskusji zachęca P. Machnikowski, *Pełnomocnictwo...*, s. 59.

⁷⁵ M.in.: U. Ernst, *Ubezwłasnowolnienie*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2010, nr 4, s. 31; J. Kamiński, *Instytucja ubezwłasnowolnienia [w:] Polska droga o Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych ONZ*, red. A. Waszkiewicz, Kraków 2008, s. 104; M. Wilejczyk, *Zagadnienia etyczne części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 2014, s. 157–158; M. Zima-Parjaszewska, *Artykuł 12 Konwencji ONZ...*, s. 127 i nn.

jak najbardziej celowe. Należy przy tym podkreślić, że w tak wrażliwej płaszczyźnie, jaką jest zdolność osoby z zaburzeniami psychicznymi do uczestnictwa w obrocie prawnym, jakiegokolwiek pochodne i nie do końca przemyślane zmiany groziłyby dramatycznymi konsekwencjami nie tylko w sferze prawnej, ale także w ściśle z nią powiązanej sferze osobistej człowieka. Dlatego też reforma nie powinna być dokonywana pośpiesznie, nie powinna też polegać na prostym skopiowaniu rozwiązań stosowanych w innych państwach, bez dostatecznego uwzględnienia polskiej specyfiki stosunków społecznych, w tym – rodzinnych. Szeroko zakrojona dyskusja obejmująca środowiska naukowców oraz praktyków połączona z próbami tworzenia konkurencyjnych projektów, poddawanych testowi publicznej krytyki, mogłaby przyczynić się do wypracowania optymalnego w warunkach polskich modelu, który – oparty na wartościach humanitaryzmu i poszanowania godności ludzkiej – poprawi jakość życia osób z zaburzeniami psychicznymi.

Małgorzata Balwicka-Szczyrba, Anna Sylwestrzak

**INSTITUTION OF INCAPACITATION IN THE PERSPECTIVE
OF THE NORMS OF THE CONSTITUTION
OF THE REPUBLIC OF POLAND AND THE UN CONVENTION
ON THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES**

Persons experiencing mental disorders are subject to special protection in the Polish legal system as well as at the international level. This is due to the mental dysfunction that characterizes them, which puts those people in social relations on the weaker side. At the level of ordinary legislation, an institution that can be applied to such persons is incapacitation which, in the light of the traditional assumption, protects their interests. The Civil Code distinguishes two types of legal incapacitation: full and partial, differentiating the conditions of applying each of them. In recent years, however, this institution has emerged as more and more controversial due to the evolving system of values shared by the society in the national as well as the European perspective. Voices are raised about the necessity of reform, especially because the emphasis on subjectivity and equality of people with disabilities occurred in the acts of international law, as well as it can be found in the norms of the Constitution of the Republic of Poland. On the other hand, the provisions of the Civil Code in the field of incapacitation remain unchanged since their entry into force in 1965, which makes reconsideration of the current solutions justified. The article is devoted to the growing dilemmas related to maintaining the institution of incapacitation both in the perspective of the Constitution of the Republic of Poland and international law.

